

Федорова М.А. Проблема виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку в історико-педагогічній ретроспективі / М.А.Федорова // Актуальні проблеми гуманітарної освіти: збірник наукових праць. – Київ – Кременець: РВЦ КОГП ім. Т.Шевченка. – 2008. – С.278-280.

УДК 371027

М.А.Федорова
канд. пед. наук, ст. викладач кафедри педагогіки
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

Проблема виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку в історико-педагогічній ретроспективі.

У статті проаналізовано підходи до виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку в історико-педагогічній ретроспективі.

Становлення України як незалежної держави супроводжується глибокою трансформацією політичної, економічної та соціальної сфер, зміною культурних й духовних пріоритетів української нації. Людство починає усвідомлювати значущість виховання духовно-моральних цінностей у підростаючого покоління, зокрема у дітей дошкільного віку, оскільки це є період початкового становлення особистості. Метою даної статті є аналіз підходів до виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку в історико-педагогічній ретроспективі.

Необхідно відзначити, що в основу поняття “цінності” покладено наявність у певних предметах, явищах ознак і властивостей, які відображають їхню значущість для людини чи суспільства [10, 453]. Цінності є важливим компонентом культури певного суспільства, а сукупність духовних цінностей складає культурний код народу (Ю.Чеботарьов). Система цінностей є важливим регулятором гармонійного функціонування людей у соціумі, фактором інтеграції соціальних систем різного рівня.

Цінності набувають соціального сенсу, реалізуються і справляють вплив на свідомість і поведінку особистості, якщо усвідомлюються і сприймаються нею як ціннісні орієнтації. За своєю суттю ціннісна орієнтація – це і є вибір особистістю такого типу поведінки, в основі якого лежать певні,

з тою чи іншою глибиною усвідомлені цінності [1, 282].

Система цінностей подає модель, спосіб життя і функціонує у вигляді стереотипів поведінки. Практичним втіленням цінностей є норми. Норми конвенціональні (умовні) і є результатом адаптації людей один до одного. Соціальні норми можна розглядати як вимоги суспільства до особи, в яких визначені об'єми, характер, а також межі можливого і припустимого в її поведінці [9, 484]. Цінності захищаються нормами. Таку ж роль, але відносно норм, виконують санкції. Санкції стежать за діями у яких виражається ставлення до норми: якщо норма порушується – призначається негативна санкція (покарання), дотримання норми передбачає позитивну санкцію (винагороду) [9, 597].

Історична мінливість цінностей, норм поведінки зумовила те, що у процесі розвитку суспільства існували різні орієнтири соціально схвалюваної поведінки. В умовах первісного суспільства основними функціями діяльності людини були здобування їжі, розмноження та самозахист. У зв'язку з цим, можна виокремити три основні моральні вимоги, які визначали поведінку людини: заборона на вбивство одноплемінника, заборона на кровозмішування та вимога підтримувати життя будь-кого із одноплемінників. Саме у цих межах первісна людина цілеспрямовано вдосконалювала свою поведінку. Природно, що давні норми поведінки суттєво відрізняються від сучасних, проте можна помітити, що розвинена мораль не скасовує жодної з них. Виходячи з цього, можна стверджувати, що зазначені первинні моральні поведінкові норми утворили міцну основу для становлення більш пізніх моральних цінностей і норм.

У процесі практичної життєдіяльності, шляхом подолання канібалізму, крайніх форм остракізму, непорядкованих статевих відносин тощо, вже в умовах первісного ладу відбувалося становлення і утвердження таких моральних цінностей: взаємоповаги, взаємодопомоги, піклування про менших та слабкіших. Проте необхідно зазначити, що моральність тут виступала ще неусвідомленою звичкою. Сприймаючи усталені звичаї як

очевидне благо, люди не замислювались над мотивами своєї поведінки. Як зазначає А.Аболіна, такий підхід повністю виключав свободу вибору і не передбачав нескutoї волі як необхідного моменту моральної поведінки [1, 82].

Давньогрецька культура характеризується інтерактивністю, демократизмом, антропоцентризмом. Так, Демокрит головною моральною цінністю вважав доброчесність, яка виховується завдяки розвитку самосвідомості та формуванню у дітей моральних переконань, що є сплавом знань та моральних почуттів: “Бути доброю людиною – означає не тільки не чинити несправедливості, а й не бажати цього”.

Сократ, Платон вважали знання необхідним елементом доброчесності. За цими філософами, наявність знань про те, що є добро, супроводжується переконанням і прагненням творити його. Ототожнюючи доброчесність зі знанням, шлях її становлення Сократ вбачав у самовихованні, самовдосконаленні особистості, а головним методом вважав бесіду, засобами якої усуваються протиріччя і виникає істинне знання.

Аристотель заперечив думку попередників про знання як джерело моральної поведінки. За його переконанням, знання правил поведінки не обов’язково супроводжується бажанням чинити відповідно до них. За його вченням, головним у вихованні соціальної поведінки є розвиток здатності людини узгоджувати свої потяги, почуття з розумом. Серед методів виховання доброчесної поведінки Аристотель, подібно до Демокрита і Піфагора, радив використовувати систему вправ для формування гарних звичок. Отже, в античній філософії починає приділятися увага вихованню духовної культури дитини, що передбачає розвиток розуму, моральних та естетичних почуттів, смаків, ідеалів.

На етапі становлення Київської Русі, слов’янські племена стояли на різних ступенях розвитку культури. У звичаях, обрядах праукраїнців поряд з добродушністю, незлобливістю було багато проявів дикунства, неосвіченості, жорстокості (звичай толіону, право на вбивство новонародженої доньки, старих батьків). У вихованні дитини у першу чергу звертали увагу на

розвиток фізичних якостей (хоробрість, спритність, сила, витривалість).

Запровадження християнства призвело до поширення серед народу християнського гуманізму, до зростання міри людяності у міжособистісних взаєминах. Виховання дітей до 7 років відбувалося в сім'ї під наглядом матері. З перших років життя здійснювався цілеспрямований вплив на емоційно-почуттєву сферу дитини. Її вчили любові до Бога і ближнього, співчуття до знедолених, поваги до старших, милосердя. В ті часи утверджується “золоте правило” моралі: “Стався до інших так, як би ти хотів, щоб ставились до тебе”. Ці та інші положення знайшли своє відображення у збірці законів князя Володимира та в “Русской правде” Я.Мудрого. Оскільки тогочасні устої, у зв'язку з неосвіченістю, все ще поєднували варварство з добродушністю, закони, що стверджували моральні норми поведінки (повага до батьків, недоторканість життя іншої людини, її майна) були значним просуванням у соціокультурному розвитку.

Подальший розвиток ці ідеї знаходять у “Повчанні” Володимира Мономаха. Основою доброчинності, на його думку, є страх Божий та любов до людей. Через це князь наголошує на необхідності втілення релігійних приписів у повсякденну практику. “Не забувайте бідних”, ”будьте батьками сиріт”, ”не вбивайте ні правого, ні винного”, ”не залишайте хворих”, ”не майте гордоців ні в серці, ні в розумі”, - такі настанови до виховання поведінки дітей ставить Володимир Мономах.

У працях Я.А.Коменського дитина розглядається як своєрідна природна система з властивими їй закономірностями розвитку. Врахування останніх – необхідна умова забезпечення ефективності морального виховання. На думку Я.А.Коменського, виховання дітей до 6 років здійснюється у материнській школі (сім'ї). Оскільки в дітях більше першородної чистоти, незіпсутості, позитивних творчих сил, ніж гріха, тому головним завданням морального виховання є утвердження позитивних якостей особистості, надання допомоги у розвитку духовних здібностей. Моральне виховання дає позитивний результат, якщо воно починається з

раннього віку. З цього приводу у “Великій дидактиці” вчений резюмує: “Природа всіх народжуваних істот така, що вони є гнучкими і найлегше приймають форму у ніжному віці; зміцнившись, вони не підлягають формуванню” [3, 29]. У XXIII главі “Великої дидактики” він пропонує наступні методи виховання моральності: приклад учителів, повчання, що призводить до створення переконань; вправи; заохочення і покарання, зокрема й фізичне.

Педагогічну своєрідність мають етичні погляди англійського філософа Дж.Локка. Відповіді на питання, пов’язані з моральним вихованням молоді, чітко віддзеркалюються у його працях “Про людський розум” і “Думки про виховання”. За цим вченим, моральні цінності не є вродженими, вони формуються і утверджуються як результат виховного впливу. Регулятором вчинків людей є закони: божественний, цивільний, та суспільної думки. Божественний закон утверджує ідеї вчинків, що є або гріховними, або виконанням обов’язків. Цивільний закон об’єктивує ідеї вчинків, що є або злочинними, або законними. А розгляд ідей з позицій закону суспільної думки спричинюється до ідеї вчинків, що є доброчесними або порочними. Єдиним, справжнім моральним законом є закон, даний Богом. Тому всі люди повинні коритися йому.

Визначальним мотивом людських дій Дж.Локк вважав перспективу задоволення або страждання. Через це головним регулятором поведінки є здоровий глузд. Таким чином, в процесі морального виховання необхідно зосередити зусилля на розвитку у дитини дисципліни духу, вміння підпорядковувати бажання контролю розуму. Про це неодноразово наголошується у його праці “Думки про виховання”: ”Потрібно навчити її (дитину) протистояти своїм потягам, відмовляти у задоволенні своєму смаку до багатства, ласощів тощо, ... з ранніх років привчати придушувати свої бажання” [4: 156,168]. Мистецтво виховання Дж. Локк вбачав у створенні і використанні кожного сприятливого випадку для спонукання дитини до моральних вчинків [129, 156]. Такий підхід пізніше знайшов продовження у

розробленому Ж.Ж.Руссо методі створення виховуючих життєвих ситуацій.

На думку французького педагога, у дошкільному віці розумовий розвиток та цілеспрямоване засвоєння правил моральної поведінки приносять лише шкоду, оскільки вихованець ще не може зрозуміти словесні пояснення вчителя щодо правил поведінки. “Не давайте вашому учневі ніяких словесних уроків, він повинен отримувати їх лише з досвіду” наголошує він. Виходячи з цього, головним завданням виховання, на думку Ж.Ж.Руссо, є створення умов, за яких дитина на власному досвіді переконалася б у шкідливості для себе тих вчинків, від яких застерігав її вихователь. Тільки такий підхід буде стимулювати виникнення вірних уявлень про те, як потрібно поводитися в тій чи іншій ситуації. Таким є його метод природних наслідків. Виходячи з цього, моральне виховання дітей має відбуватися не шляхом декларації, роз’яснення, а шляхом переживання ними наслідків негативних вчинків і накопичення морального досвіду.

Ідеї Д.Локка, Ж.Ж.Руссо знайшли своє продовження у творчості Й.Г.Песталоцці. Вчений вважав, що у процесі виховання моральних цінностей дітей визначальним є принцип родинності, який тісно поєднується з індивідуальним підходом. Реалізація цих принципів передбачає максимальне задоволення всіх потреб вихованця, відчуття ним власної захищеності та психологічного комфорту. На думку Й.Песталоцці, формування моральної цінностей починається в сім’ї, а їх основою є формування почуття діяльної любові до людей. Це почуття виходить з почуття природної любові до матері, до якої поступово додаються почуття довіри, вдячності, терпіння, слухняності. Шляхом цілеспрямованого виховного впливу любов дитини переноситься з матері на інших членів родини і, нарешті, до всього людства. А найвищий рівень моральності міститься у “досконалому пізнанні добра, у досконалому вмінні та бажанні творити добро”[6, 385].

Відкидаючи словесні методи морального виховання, і вважаючи активність дитини визначальним фактором формування соціальної

поведінки, Й.Песталоцці приділяв велику увагу “вправам у доброчесності”, участі дітей у добрих та корисних справах, оскільки саме вони спрямовані на формування моральних почуттів. Педагог повинен прагнути до того, щоб розвиток емоційно-почуттєвої сфери “йшов попереду засобів, що формують здатність мислення”. Тільки за цієї умови можливо попередити “проникнення зла в душу дитини і виникнення потягу до зла” [6: 170, 303].

У творчості Г.Сковороди чітко реалізуються риси української ментальності: кордоцентризм, свобода індивіда, екзистенціалізм, прагнення до самопізнання. Сковорода засуджував штучне, чисто зовнішнє виховання. На його думку, у моральному вихованні треба звертати увагу на “благі серце”, бо воно “є те саме вічне життєдайне джерело, яке струмить чисті струмені, або думки” [8, 112]. Виховання серця тісно пов’язане з вихованням розуму, оскільки він керує вчинками людини. Найбільш цінним почуттям людини є вдячність - “твердь і здоров’я серця” [8, 114]. Саме її потрібно, перш за все, виховувати у дітей. Отже, виховання почуття обов’язку та вдячності є, на думку педагога, головною умовою становлення моральності дитини.

Серед зарубіжних теорій вільного виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку XX ст. вагомою є концепція М.Монтесорі. Визначальною в її теорії є ідея про те, що тільки в умовах вільного задоволення потреб дитина отримає внутрішній спокій і виявить прагнення зростати духовно. Основою формування моральності є притаманний дітям інтерес до інших і розуміння інших, а її виховання здійснюється за такими напрямками: набуття знань про відмінність між добром і злом, про норми поведінки у колективі; збереження і вдосконалення психічної чутливості і сприйнятливості; набуття соціального досвіду. Щодо останнього М.Монтесорі стверджує, що дитині притаманні дві протилежні активності: з одного боку – безпосередні імпульси, з іншого – сильні стримуючі тенденції. Тому головним у виховному процесі є розвиток волі, яка допоможе координувати імпульси зі стримуючими моментами. Таке виховання сприяє

моральному становленню особистості, основними ознаками якої є уміння жити постійно змінюючись і розвиваючись, здатність діяти творчо і самостійно вирішувати власні проблеми.

На думку П.Кергомар, діти дошкільного віку перебувають у стані морального сну: вони не мають ні особливих якостей, ні особливих недоліків. Через це формування моральності повністю визначається характером виховного впливу. Застосування методів, спрямованих на зовнішнє дисциплінування, вишколювання педагог вважала злочином проти дитинства, оскільки такі придушують дитячу активність, індивідуальність, унеможливають самоствердження та самореалізацію дитини [2, 122].

У творах П.Кергомар викладені основні принципи, на яких має ґрунтуватися процес морального виховання дитини: свободи, стимулювання активності, включення у вільну гру, врахування інтересів та потреб зростаючої особистості. Розуміючи свободу як абсолютне право кожної людини, обмежене почуттям солідарності, що об'єднує людство, педагог формулює головне правило, що має визначати поведінку дитини: "...ти можеш зробити це, якщо воно тобі подобається і нікому не завдає шкоди. Ти міг би зробити це, якби був сам, але, оскільки ти бачиш, що це неприємно твоєму товаришу, ти не маєш цього робити" [2, 125]. На думку П.Кергомар, засвоєння цього правила є основою моральної вихованості і дозволяє дитині усвідомити свої права та обов'язки.

Ідеї попередників підтримала С.Русова. Для виховання характеру педагог визнає за потрібне розвинути розум, волю і пам'ять дитини, бо "в розумі закладено закон, що координує, нормує почуття, емоції, нахили", а "пам'ять і воля стримують бажання дитини, не дають розвинутися її примхам" [7, 229]. Серед методів виховання моральної поведінки дітей дошкільного і молодшого шкільного віку вона пропонує сугестію, яка допоможе дитині компенсувати нестачу розумової критики і досвіду. Розглядаючи слухняність як підлягання сугестії, С.Русова вважає, що "потроху слухняність дитини дає звичку до морального поведіння"[7, 201].

За твердженням С.Русової, у вихованні моральності в першу чергу потрібно спиратися на “питомі інстинкти” дитини. Основними інстинктами у дітей дошкільного віку дітей є наслідування та соціальний інстинкт, для розвитку якого вона пропонувала привчати дитину до чужих людей, створити їй товариський осередок, розвивати почуття ласки до всього живого, вимагати свідомої акції на допомогу іншій людині, вправлятися у моральній діяльності. У такий спосіб дитина може допомогти собі зрозуміти добро і зло, назавжди стати чесною “сама з собою”. Саме вміння дитини бути “чесною з собою”, за С.Русовою, є показником сформованості моральності дитини.

У 20-ті рр. XX ст. дещо по-іншому проблему морального виховання розглядав А.Макаренко. Природно, що особливості тоталітарної виховної системи відбилися на його поглядах. За цим педагогом, визначальними у становленні моральних цінностей є принцип виховання у колективі, через колектив і для колективу разом з принципом перспективних ліній. Він поглибив обґрунтування принципу соціального детермінізму у виховній роботі. Відповідно до нього, завдання виховання особистості на кожному віковому етапі залежать не від природи, психологічних особливостей вихованця, а від потреб суспільства, від суспільної мети та ідеалів: “Загальний напрямок виховання повинен керуватися найближчими реальними цілями, що необхідні для нашої країни. Це - дисциплінованість, чесність, політична свідомість”.

У вихованні моральних цінностей А.Макаренко особливу увагу приділяв питанню гармонізації свідомості і поведінки. Він вивів фундаментальну закономірність, згідно з якою для вирішення проблеми єдності свідомості і поведінки одночасно з моральною освітою вимагається чітка, продумана до деталей система вправ у правильній поведінці: “Скільки б ви не створювали вірних уявлень про те, що треба робити, але, якщо ви не виховате звичку перемагати тривалі труднощі, я маю право сказати, що ви нічого не виховали. Я вимагаю, щоб дитяче життя було організоване як

досвід, що виховує певну групу звичок” [5, 64]. Відповідно до системи вправ, була розроблена чітка система вимог, нагород, примусів, покарань – того, що в американській педагогіці називається “модифікацією поведінки”. Проте, у А.Макаренка це застосовувалось за умови поваги до кожної особистості, прийняття цієї особистості.

У 60-і рр. XX ст. В.Сухомлинський розробив систему виховання високодуховної особистості, що ґрунтується на принципах гуманізації, активності вихованців, як обов’язкової умови їх розвитку, визнання самоцінності дитинства, поваги до особистості дитини.

Визначальною умовою виховання моральності дитячої особистості, на думку педагога є життя в світі прекрасного. А одним із головних завдань вчителя є виховання у дитини потреби в красі, яка полягає у вмінні відчувати красу, створювати і зберігати її в оточуючому світі – в природі, людських взаєминах, у власних діях і вчинках. У зв’язку з цим, В.Сухомлинський стверджує, що “потреба у красі стверджує моральну красу, породжує непримиренність і нетерпимість до всього вульгарного і потворного”. Отже, “від красивого – до людяного – такою є закономірність виховання”.

У виховній роботі з дітьми 6-річного віку В.Сухомлинський широко використовував екскурсії, заняття на природі, у кімнаті казок, уроки “живої думки”, участь в естетизації побуту, створення лікарень для тварин, допомога немічним. Серед методів виховання гуманної поведінки педагог виділяв бесіду, складання казок, участь у добродійній діяльності, аналіз життєвих ситуацій, матеріалів з хрестоматії. Як важливий засіб виховання В.Сухомлинський виділяв казку, оскільки “казка невіддільна від краси ... завдяки їй дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки пізнає, а й відкликається на події та явища оточуючого світу, виражає власне ставлення до добра і зла. З казки здобуваються перші уявлення про справедливість і несправедливість”.

Таким чином, основними засобами виховання культури поведінки, на думку В.Сухомлинського, є слово і краса. Сила слова полягає у тому, що

воно пробуджує почуття дитини, вчить співпереживанню і співчуттю. Краса, як засіб морального виховання, виражається в тому, що пізнаючи естетичні цінності дитина залучається до всього прекрасного, створеного людством і намагається ці знання відтворити у своїй поведінці.

Отже, у педагогічній спадщині минулого є чимало цінних у методичному плані положень, які визначили спрямованість сучасних досліджень у галузі морального виховання. Природно, що запропоновані форми та методи виховання моральних цінностей є орієнтиром для сучасних досліджень у цьому напрямі.

Список використаної літератури:

1. Етика: Навч. посібник / Т.Аболіна, В.Єфименко, О.Лінчук та ін.- К.: Либідь, 1992.-328с.
2. Кергомар П. Дошкільне виховання і дитячі садки у Франції. Материнські школи // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / За ред. З.Борисової. – К.: Вища школа, 2004.- С. 121-129.
3. Коменский Я. Избранные педагогические сочинения /Под ред. Красновского А.-М.: Учпедгиз, 1955.- 651с.
4. Локк Д. Мысли о воспитании //Педагогическое наследие. -М.: Педагогика, 1989.-416с.
5. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу: організаційна будова колективу // Твори: В 7-ми т. Т.5. – К.: Рад. школа, 1954.- 483с.
6. Песталотци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2х т. Т 2.-М.: Педагогика, 1981.-416с.
7. Русова С. Вибрані пед. твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є. Коваленко.- К.: Либідь, 1997.- 272с.
8. Сковорода. Вдячний Єродій // Мельничук О.С. Історія педагогіки України: Навчальний посібник.- Кіровоград, “Імекс ЛТД”, 2001.-179с.
9. Філософія. Підручник / За заг. ред. Горлача М., Кременя В., Рибалка В. – Харків: Консум, 2000. – 672с.

Федорова М.А. Проблема воспитания моральных ценностей у детей дошкольного возраста в историко-педагогической ретроспективе.

В статье проанализированы подходы к воспитанию моральных ценностей у детей дошкольного возраста в историко-педагогической ретроспективе.

Fedorova M. A.

In the article, going is analysed near education of moral values for the children of preschool age in an istoriko-pedagogichniy retrospective view.